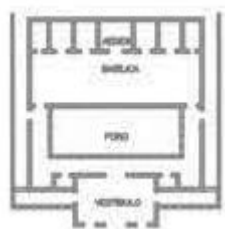

Ortofoto do complexo arqueolóxico de Aquis Querquennis. Este complexo arqueolóxico conta, na actualidade, cun centro de interpretación destinado a exposición das maneiras de viaxar na antigüidade, así como a explicación das ruínas exhumadas durante os últimos 45 anos, executadas baixo a dirección, da alma mater do xacemento, o catedrático de Historia Antiga da Universidade de Santiago de Compostela D. Antonio Rodríguez Colmenero e dende o ano 2000 polo arqueólogo que subscribe estas páxinas.

O CAMPAMENTO ROMANO DE AQUIS QUERQUENNIS

(BANDE, OURENSE)

Santiago Ferrer Sierra
Grupo Arqueolóxico Larouco

O complexo arqueolóxico de *Aquis Querquennis* atópase situado entre as poboacións de Portoquintela e O Baño, pertencente á parroquia de San Xoán do Baño no término municipal de Bande, na comarca natural de A Baixa Limia, no suroeste da provincia de Ourense. Localízase, ademais, na ribeira dereita do río Limia ocupando unha situación a media ladeira, no entorno duns mananciais de augas termais, aproveitadas ó longo do tempo polas súas condicións mineiro medicinais, orixinando o nome do lugar, xa na antigüidade, como *Aquae Querquennae*, na Idade Media *San Martiño de Calidas* e na actualidade *O Baño*, como podemos observar, facendo sempre referencia as augas termais. Na actualidade tanto o xacemento como o lugar dos afloramentos termais atópanse intermitentemente asolagados polas augas do encoro de As Conchas construído, pola empresa hidroeléctrica FENOSA, nos derradeiros anos da década dos 40 da pasada centuria, terreos nos que existía a igrexa parroquial de San Xoán de O Baño xunto coas dependencias do abade, diversas casas da aldea e un edificio dedicado a explotación das augas mineiro medicinais, dos cales aínda se poden observar as ruínas cando baixa a cota do encoro, xeralmente

durante o verán, permitindo, así mesmo, tanto as labores de investigación arqueolóxica como a explotación turística do xacemento.

Aquis Querquennis é unha creación *ex novo* e xurde como unha mansión da *Via Nova* ou *Vía nº18 do Itinerario de Antonino*, segundo numeración do enxeñeiro de camiños Eduardo Saavedra realizada a finais do século XIX con motivo dun traballo de sistematización das vías romanas da Península Ibérica, unha verdadeira autoestrada que comunicaba as capitais dos conventos xurídicos de *Bracara Augusta* con *Asturica Augusta*, posiblemente primeiro ou senón ó mesmo tempo, como lugar de asentamento dunha unidade militar dependente da *Legio VII Gemina* asentada na cidade de León, que vai a levantar aquí o seu lugar de residencia converténdose na base de operacións dos enxeñeiros militares que dirixiron os traballos de construción desta vía. Sabemos que *Aquis Querquennis* pertence administrativamente ó convento xurídico bracarense por estar situada a 53 millas da capital lusa segundo nos relata o *Itinerario de Antonino* e nos certifica un miliario

aparecido nas inmediacións da aldea de As Maus marcando a milla LIII dende Braga¹.

O nome que se lle dá ó xacemento procede do que posuía o *populus* ou a *civitas* que habitaba a comarca actual de A Baixa Limia, os *Quarquerni* si facemos caso a unha inscrición que se conserva na ermida de Vilameá, preto de Bande² ou os *Quarquerni* si tomamos como referencia ó historiador Plinio³, precedido de *Aquae* facendo alusión ó nacemento das augas mineiro medicinais.

As primeiras noticias, sobre o xacemento, temos que remontalas ó século XVII cando o celanovense Mauro Castellá Ferrer na súa obra *Historia del Apostol de Iesu-Cristo Santiago Zebedeo* nos di textualmente: "... a media legua de la Yglesia (Sta Comba)... ay ruynas de una grande, y populosa ciudad, y muchos cimientos antiguos de ladrillo argamassado y otros de piedra, y así llama aora los comarcanos al lugar adonde están estas ruinas de la ciudad, y dicen se llamava Quitania; y hállanse por allí y en todo aquel contorno otras memorias Romanas, sin las que hemos dicho, que dan muestras de aver avido por allí gran población Romana...". Debemos, tamén, a este autor as controvertidas noticias da existencia dun miliario en Baños de Bande marcando a milla 38 dende Braga dedicado ó emperador Traxano, determinando que durante os séculos XVIII e gran parte do XIX, neste lugar se localizase a segunda mansión da *Vía Nova*, *Aquis Ogeresibus*, en vez da terceira *Aquis Querquennis*. Situación controvertida que se empeza a clarexar cando D. Ramón Barros Sibelo acomete o estudo da *Vía Nova* xa a finais do século XIX, nunha obra que se mantén inédita na Real Academia da Historia titulada: *Memoria descriptiva de la 3ª vía militar*

*Romana Bracarense, para ilustrar el plano de la misma, lebandado por D. Ramón Barros Sibelo bajo la protección del Exmo Sr D. Manuel Yáñez Rivadeneira y dedicado a la Real Academia de la Historia*⁴. Nos inicios do século XX, D. Manuel Díez Sanjurjo en *Los caminos antiguos y el Itinerario N° 18 de Antonino*, publicado nos distintos Boletíns da Comisión Provincial de Monumentos Histórico y Artísticos de Orense, dun xeito definitivo sitúa a mansión de *Aquis Querquennis* en Baños de Bande, cuestión que hoxe non ofrece dúbida algunha.

Por outra banda, as primeiras intervencións arqueolóxicas, das que temos noticia, realizadas no xacemento, débemolas a un grupo de amigos comandados por D. Florentino López Cuevillas, aló polos anos vinte da pasada centuria,⁵ quen mediante a realización dunhas sondaxes puxeron ó descuberto varios lenzos de muros, un deles identificado hoxe cun tramo da muralla campamental, pero dado a breve descripción que nos ofrece e a ausencia de planimetría impídenos determinar con exactitude o lugar exacto onde foron practicadas. Será no ano 1975 cando A. Rodríguez Colmenero inicie un programa de escavacións sistemáticas que se foron prolongando ata a actualidade dun xeito intermitente, interrupcións que estiveron motivadas máis por cuestións económicas que pola vontade dos escavadores. Estas primeiras campañas localizáronse na muralla dando lugar a interpretación de que se trataba dun recinto amurallado correspondente a redución da cidade durante a crise do século terceiro⁶, hipótese que se mantivo durante cinco anos ata que en 1980, e tras diversas estancias en campamentos do limes renano, permitiron comparar o noso xacemento con outros similares emprazados nos límites do imperio, permitindo mudar a primitiva interpretación por outra máis axustada a

1. A aldea de As Maus atópase situada a un quilómetro aproximadamente do manancial das augas termais e da antiga aldea de O Baño. O miliario foi atopado nunha posición intermedia entre ambas poboacións.

2. Rivas Fdez, J.C. *Un nuevo testimonio epigráfico de los quarquerni y otras cuestiones en torno a la civitas de este pueblo*. Boletín Auriense, 9, 1979, 51-66. Rguez Colmenero, A. *Aquae Flaviae*. *Fontes epigráficas da Gallaecia meridional interior*. Chaves, 1997, 440-441.

3. Plinio, *Nat. Hist.* III, 28.

4. R.A.H. 9/7965-4.

5. López Cuevillas, F.- "A mansión de Aquis Querquennis" *NÓS* 9, 1922, pp. 10-16. No mesmo ano de 1921 emprenderon a execución de dúas escavacións arqueolóxicas unha "O día 5 de San Xoan, fíxose unha esporación preliminar nos vestixos d'unha antiga vila romana, no lugar dito a cibdade, á veira do río Limia en Porto Quintela perto dos Baños de Bande, pol-os nósos compañeiros Ramón Otero Pedrayo, Florentino L. Cuevillas e Vicente Risco, acompañados do culto abogado de Bande D. Farruco Pena". "O día 9 do pasado Outubro y-acompañados ista vez do noso entrañable amigo o cultísimo catedrático de Literatura do Instituto d'Ourense, Xaime P. Coleman, voltamos a Baños de Bande para recomenzar as nosas esporacións arqueolóxicas."

6. Rodríguez Colmenero, A.- *Galicia meridional romana*, Bilbao, 1977, p. 102. "Como quiera, además, que el bronce de Trajano atestigua la existencia de construcciones que datan del siglo I y los recintos amurallados de llanura no aparecen, que sepamos, anteriormente a mediados del siglo III, es por lo que nos atrevemos a sostener que el circuito defensivo pudiera datar de la segunda parte de la tercera centuria o primeros años del siglo IV. De momento, no contamos con datos definitivos para determinar este particular." e *Augusto e Hispania, Conquista y Organización del Norte Peninsular*, Bilbao, 1979, p. 183 e lám. IX.

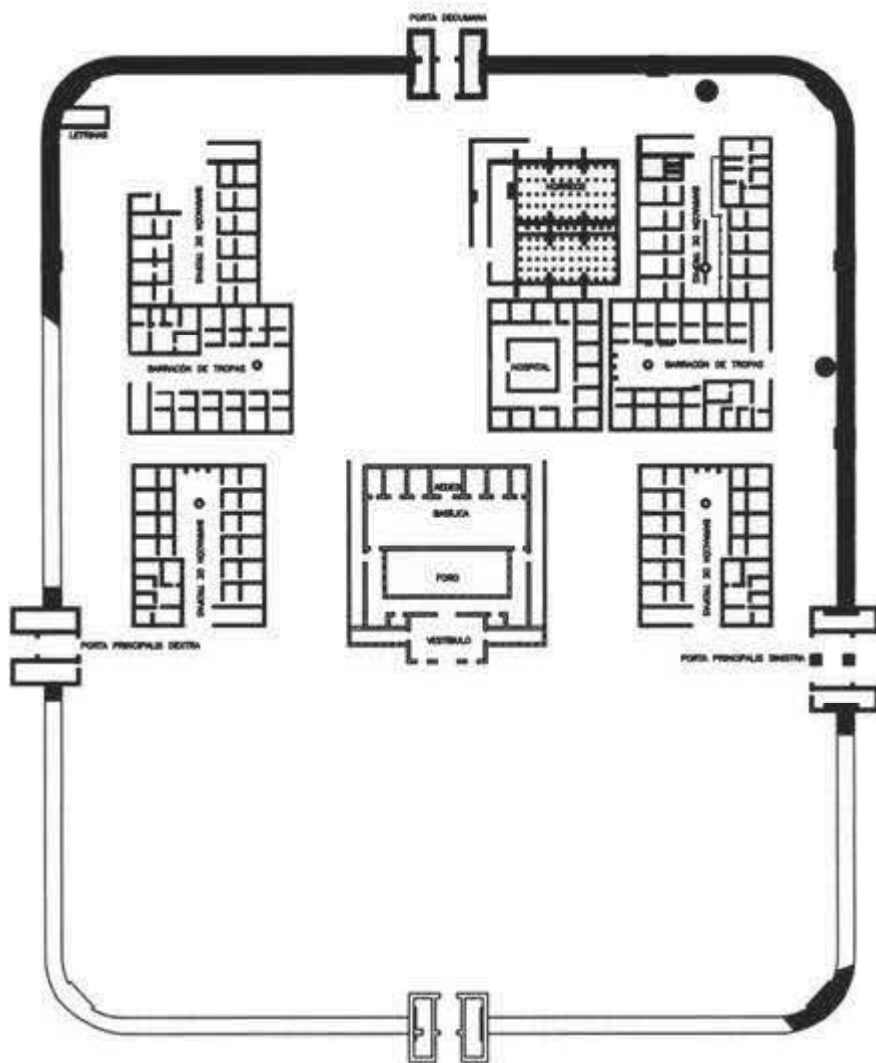
Vista aérea do campamento romano de Aquis Querquennis realizada durante a campaña arqueolóxica de 2019

realidade, sendo identificado como un campamento militar, hipótese que se viu confirmada en campañas arqueolóxicas posteriores e que na actualidade non deixan lugar a ningunha dúbida.

Froito das distintas campañas de escavacións que se veñen realizando, dende finais do século XX, podemos constatar que o complexo arqueolóxico se atopa dividido en dous amplos sectores: o campamento militar destinado a albergar unha *cobors quingenaria equitata*, composta por tropas mixtas, teoricamente, 608 soldados dos cales 480 pertencen a infantería e o resto a cabalaría, coa súa *canaba* correspondente e unha poboación civil que se localiza no entorno do manancial das augas termais, xurdindo inicialmente como unha *mansio* ou edificio destinado ó servizo dos viaxeiros converténdose, pouco a pouco, nun verdadeiro núcleo urbano considerado xa, por Ptolomeo, no século II d. C, como unha *polis*.⁷

Así pois, as campañas arqueolóxicas realizadas ate o de agora concentraron os seus esforzos na exhumación do campamento militar relegando a un segundo plano as intervencións na mansión viaria. Do recinto militar temos descuberto, na actualidade, a totalidade do sector da *retentura* (parte occidental do campamento) e o edificio dos *principia* (cuartel xeral) localizado na parte dos *latera praetori*, un gran lenzo de muralla así como tres portas de acceso ó interior do recinto. Si a este lle engadimos os datos obtidos a través do estudo da fotografía aérea e do xeoradar contamos, na actualidade, cun amplo coñecemento deste establecemento militar, fundamentalmente no que se refire ó seu aspecto urbanístico. Así temos que o campamento aparece estruturado de forma ortogonal respectando os modelos clásicos coñecidos, de 176 m de lonxitude no seu eixe máis longo por de 146 m no eixe norte-sur acadando unha superficie interior aproximada de 2,6 ha (25.696 m²),

7. Ptolom. II, 6, 46 in Schulten e Maluquer (1987).

Plano coa interpretación das estruturas identificadas no campamento de Aquis Querquennis

tral entre a a *via quintana* e a *via principalis* os *latera praetorii* e na zona oriental entre a *via principalis* e a *porta praetoria* o sector da *praetentura*.

O recinto aparece delimitado en todo o seu perímetro por un complexo sistema defensivo composto por un foxo e unha potente muralla construída a base de pequenos mampostos graníticos na que se interpoñen catro portas de entrada: a *porta principalis sinistra* ó norte, a *porta principalis dextra* ó sur, a *porta decumana* a ocidente e a *porta praetoria* a

de proporcións moi similares ás que presenta o veciño campamento de Cidadela (Sobrado dos Monxes, A Coruña) que alberga a *Cohors I Celtiberorum*, mostrando unha planta rectangular coas esquinas arredondadas en forma de naipe, tratándose dun recinto militar permanente dos coñecidos como *castra stativa*.

Urbanisticamente estrutúrase, a semellanza do que ocorre nas cidades romanas, en torno a dous eixes de carácter principal: o cardo máximo, coñecido nos establecementos militares como *via principalis* e o decumano máximo, interrompido polo edificio dos *principia*, dando orixe a dúas vías a *via praetoria* a oriente e a *via decumana* a ocidente. Si a estes lle engadimos un terceiro vial constituído pola *via quintana*, o campamento de *Aquis Querquennis*, a semellanza con outros, aparece dividido en tres amplos sectores: na zona occidental entre a *porta decumana* e a *via quintana* o sector da *retentura*, no cen-

oriente. Por outra banda, constatouse que as portas principais aparecen desprazadas da súa posición central cara oriente dividindo o campamento en dúas zonas desiguais, deixando unha maior superficie para a zona occidental (*retentura*) que para a oriental (*praetentura*), circunstancia que actualmente podemos explicar debido ó emprazamento das distintas unidades militares que formaban parte deste destacamento. Así, na parte occidental, de maior superficie, constatamos a presenza de seis edificios destinados ó albergue dunha cohorte de infantaría e cada un deles, a residencia dunha *centuria*, mentres que na parte oriental, sen escavar, consideramos que estarían destinadas as tropas de cabalaría cun menor número de continxentes militares.

Deste sistema defensivo, na actualidade, lévase exhumado un gran treito de lenzo de muralla correspondente co sector da *retentura*, podendo comprobar as

Porta Principalis Sinistra despois da súa restauración

súas características construtivas, diferenciando claramente dúas partes superpostas, o zócalo de cimentación e a obra vista. Para a escavación da cimentación abriuse unha gran gabiá de 3,20 m de anchura e unha profundidade media de 1,50 m no terreo natural ata acadar unha base consistente sobre a que asentar os fundamentos sólidos, levantados con pedras irregulares de granito, servindo as súas paredes como límite de encofrado. Sobre estes fundamentos sólidos érguese o paramento da muralla, con 3 m de anchura e dúas caras vistas construída a base de mampostos graníticos de tamaño medio dispostos en fiadas, máis ou menos, horizontais ofrecendo a obra acabada un aspecto de *opus vitatum*. A intervalos regulares intercálanse torres cadradas de 3,60 x 3,60 m de lado a excepción das situadas nos esquinais que presentan planta semicircular, destinadas ós corpos de garda, saíndo da liña do lenzo de muralla 0,50 m cara o lado interior e 0,10 m cara o exterior. En canto ó foxo, escavado parcialmente, aparece aberto no terreo natural de sábreo discorrendo paralelo ó lenzo de muralla polo exterior separado da mesma por unha estreita franxa de 1 m de ancho (*berma*) inte-

rrompidos, ambos, unicamente nas zonas onde se localizan as portas de entrada. Presenta unha sección transversal en forma de V (*fossa fastigata*) cunha anchura que ronda os 5 m e unha profundidade de 2 m. Complementando estes dous elementos defensivos aparece un espazo baleiro de edificación de 11-12 m de anchura que percorre todo o perímetro interior do campamento (*intervallum* ou *vía sagularis*) constituíndo un camiño de ronda ó que se abren as entradas dos distintos barracóns de tropas. Fronte a estas entradas, adosadas ó lenzo da muralla, unicamente, aparecen unhas plataformas circulares pertencentes a fornos de panificación, un por cada *centuria*, así como un pequeno edificio que identificamos como as latrinas, localizado no ángulo suroccidental do recinto militar.

Como subliñamos anteriormente, tanto o lenzo de muralla como o foxo que abranguen a totalidade perimetral do recinto militar, vense interrompidos polas portas de entrada, na actualidade exhumadas tres das catro que daban acceso ó interior do cuartel. A primeira en ser descuberta foi a *Porta Principalis Sinistra*,

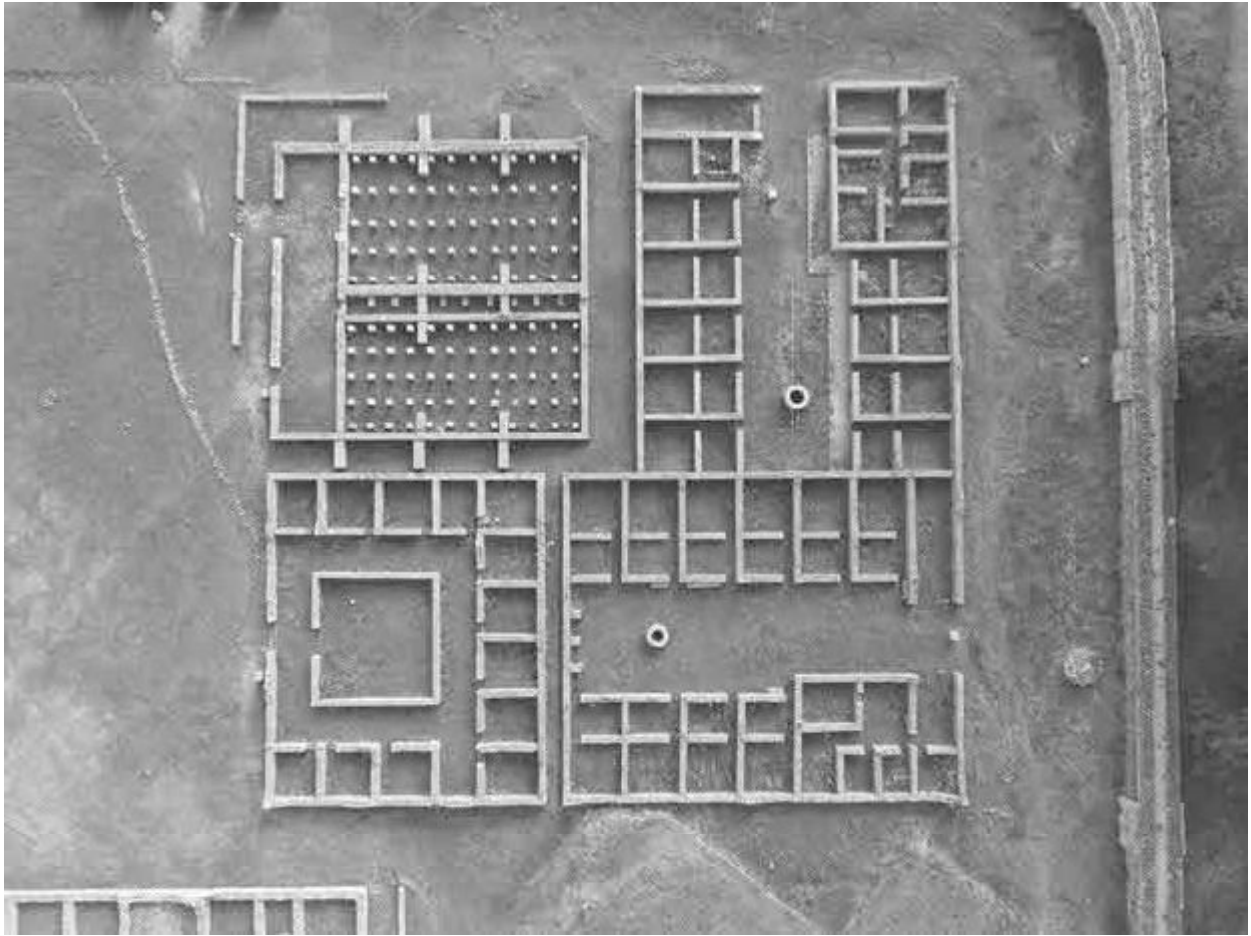

Porta Decumana unha vez finalizada a súa escavación arqueolóxica

seguida anos despois, pola *Porta Decumana* e xa na derradeira campaña arqueolóxica de 2019 a *Porta Principalis Dextra*, quedando, para un futuro, a escavación da *Porta Praetoria*. Trátanse, posiblemente, dos elementos máis monumentais do recinto militar construídos a base de grandes perpiaños de granito desentoando do resto das edificacións do campamento a excepción co cuartel xeral. Das catro a máis grande e monumental é a *Porta Principalis Sinistra* mentres que as outras tres resultan de dimensións máis reducidas o que nos está a indicar, indirectamente, que esta sería a saída principal cara a *Vía Nova* dende o interior do recinto. Presenta unhas dimensións, na súa fronte, de 21,10 m de ancho, flanqueada por dúas torres rectangulares de 12,5 m x 4,85 m deixando un espazo de tránsito de 11,40 m dividido en dous carrís, un de entrada e outro de saída, por unha espina central formada por ambos pilastróns de 2 x 2 m que serven de apoio dos arcos onde ían colocadas as portas de madeira. As outras tres entradas ó recinto militar presentan características construtivas moi se-

mellantes ás da *Porta Principalis Sinistra*, aínda que de dimensións máis reducidas, carecendo de espina central e con un único vano de entrada e 14,40 m de fachada. Pola parte interior destas torres, invadindo o espazo de tránsito sobresaen catro perpiaños, que corresponden aos fundamentos das xambas das portas, manténdose aliñadas dúas coa parte externa da muralla e as outras dúas nos ángulos interiores das torres, deixando un vano de entrada de 3,10 m de anchura. Ao mesmo tempo avanza, de xeito simétrico, ambas torres cara o exterior e o interior do recinto campamental uns 4,7 m medidos dende os paramentos exteriores e interiores da muralla.

Xa no interior do campamento lévanse exhumado unha serie de edificios independentes destinados a diferentes funcións: na zona da *retentura* podemos identificar catro barracóns de tropas, o edificio dos *borrea* (graneiros) e o *valetudinarium* (enfermería) e na zona dos *latera praetori* o edificio dos *principia* ou cuartel xeral flanqueado por outros dous ba-

Distribución dos edificios no ángulo noroeste do campamento

rracóns de tropas, un deles sen escavar pero detectado a través do xeoradar.

En canto ó edificio do *valetudinarium*, estaba dedicado a funcións de hospital ou enfermería, presenta planta rectangular de 24,40 x 20,80 m, é dicir unha superficie aproximada de 508 m², estruturado en tres bandas concéntricas, un patio interior aberto ou *impluvium* ó que van a parar todas as augas das cubertas, evacuadas cara ó exterior por medio dunha canle que cruza toda a *via decumana*, un pasillo ou peristilo de 2,89 m de ancho rodeando ó patio polas catro caras daba acceso a outra banda perimetral dividida en trece habitacións independentes distribuídas en tres ringleiras destinadas a estancias dos enfermos.

Limitando co hospital, pola súa banda occidental, sitúanse os *horrea* ou cabaceiros destinado a labores de intendencia constituídos por dous grandes edificios de planta rectangular aparentemente xemelgos unidos pola banda do sur por medio dunha grande

estancia alongada que percorre a súa fachada principal ó cal se accede dende a *via decumana*. O cabaceiro máis pequeno localízase na parte oriental presentando unhas dimensións de 21 m de longo por 8,20 m de ancho podendo apreciar no interior ata cinco aliñacións de pilotes cúbicos de granito distribuídos a intervalos regulares de 1,5 m. O outro hórreo, con dimensións maiores que as do anterior, de 21 m de longo por 10,30 m de ancho, mostra as súas paredes moito máis robustas mantendo a presenza de cinco aliñacións de pilotes pero con maior separación entre eles, pilotes que non tiñan outra finalidade que a de servir de apoio a unha gran tarima de madeira que facía as veces de chan dos *horrea* evitando, deste xeito, a penetración de humidades, tan prexudiciais para o almacenamento do gran, permitindo a circulación do aire mediante pequenas aberturas nos muros laterais. Outra característica a destacar, destes almacéns, será a de contar con grandes contrafortes situados tanto cara o exterior como cara o interior do edificio co obxectivo de contrarrestar o empuxe que

Escavación dun barracón de tropas

os sacos de gran efectuaban sobre as paredes laterais así como para suxeitar unha pesada cuberta construída con grandes vigas de madeira e tellas. Esta separación, dos *horrea*, en dúas grandes naves parece que responde a cuestións relacionadas coa intendencia e a división deste destacamento militar formado por tropas de infantaría e tropas de cabalaría necesitando máis espazo as primeiras, por ser máis numerosas, que as segundas.

Outra categoría de edificios exhumados dentro do recinto campamental constitúeno os barracóns de tropas, construcións independentes destinadas cada unha delas a albergar unha *centuria* composta por unha dotación de 80 soldados comandados por un centurión. Ate o de agora, lévanse exhumado, total ou parcialmente, cinco barracóns de tropas ós que lle temos que engadir un sexto detectado mediante a utilización de métodos xeofísico con radar de penetración terrestre (GPR). Trátase de edificios que presentan idéntica disposición, divididos en dúas alas articuladas en torno a un patio central aberto, no que se localiza, ás veces, unha cisterna circular para a

recollida de augas pluviais e outras veces pozos de auga para a utilización e o consumo dos soldados. Cada unha destas alas compóñense de habitacións dúplices denominadas no argot militar como *contubernia*, unha delas destinada a ámbito de cociña e a outra a dormitorio. Na ala dereita podemos comprobar a presenza de seis *contubernia* mentres que na da esquerda unicamente catro complementadas por outro edificio destinado a residencia dos mandos da centuria, á cabeza deles o centurión. En cada unha destas habitacións dúplices residía un total de oito soldados (*milites*) que multiplicado polas dez habitacións computadas en ambos lados fan un total de oitenta soldados en cada barracón de tropas, é dicir, os compoñentes dunha *centuria* en tempos normais. Catro destes edificios localízanse na zona da *retentura* ós que se accede dende o *intervallum* mentres que os outros dous aparecen flanqueando ó edificio dos *principia* ou cuartel xeral tendo o acceso dende a *via principalis*.

No ángulo suroccidental deste recinto militar foi escavado no ano 2018 un pequeno edificio destinado a

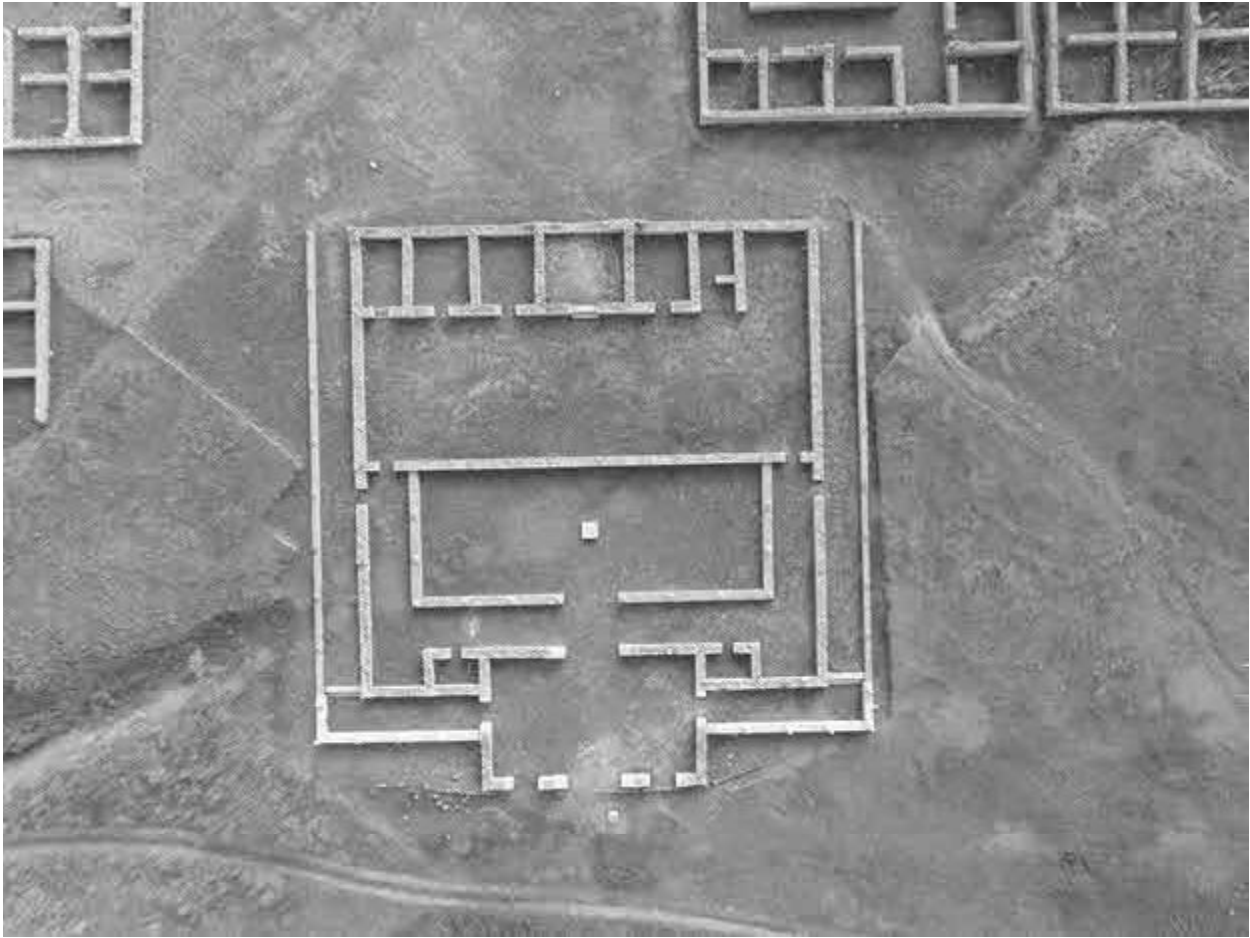
As latrinas despois da súa escavación arqueolóxica

solucionar as necesidades fisiolóxicas dos soldados, as latrinas, de planta rectangular, con dimensións de 4,35 metros de ancho por 7 metros de longo, adosado ó esquinall do lenzo de muralla pola súa banda sur e no que se detecta unha única cloaca situada no centro do edificio a diferenza dos paralelos coñecidos nos que aparecen distribuídas xunto as paredes laterais. A evacuación dos residuos cara o exterior do recinto militar realizábase a través dunha canalización deseñada polo interior da muralla construída con sillarejos e pavimentada con laxas de granito presentando unhas dimensións de 3 m de longo por 0,45 m de ancho descoñecendo, debido ó seu estado de conservación, a altura e a solución de remate superior que ben puidera ser adintelada ou formando arco de medio punto seguindo modelos coñecidos doutros campamentos militares.

Pero sen lugar a dúbidas o edificio máis importante de todo campamento militar veñen a ser os *Principia* (cuartel xeral) posto que ocupan un espazo medular no que se acomodan os órganos esenciais da administración, os espazos sagrados destinados ó culto e a

custodia dos estandartes militares da unidade acantoadada así como a forza moral da disciplina militar, destacando dentro do conxunto a *aedes* (templo) sendo un referente axial coincidente co centro do neurálxico do campamento. No outono de 2005 quedou exhumado un grande edificio de 35 m de fachada aberta á *via principalis* por 35 m de fondo, un total de 1.162 m², é dicir, o equivalente ó 4,4% da superficie total do campamento. Ó longo do eixe visual que une a entrada do edificio co templo atopamos ensartados catro ámbitos sucesivos, que se descubren na maioría dos *principia* doutros campamentos militares: un gran vestíbulo flanqueado por pórticos cubertos e abertos á fachada principal, patio rectangular aberto peristilado mediante pórticos laterais, basílica e área sacro administrativa ó fondo.

Rematada a descrición urbanística das estruturas exhumadas dentro do recinto campamental, unicamente nos queda, a modo de conclusión resaltar unha serie de cuestións de carácter xeral. Así podemos observar como o desprazamento das portas principais cara a zona oriental divide o campamento en dúas

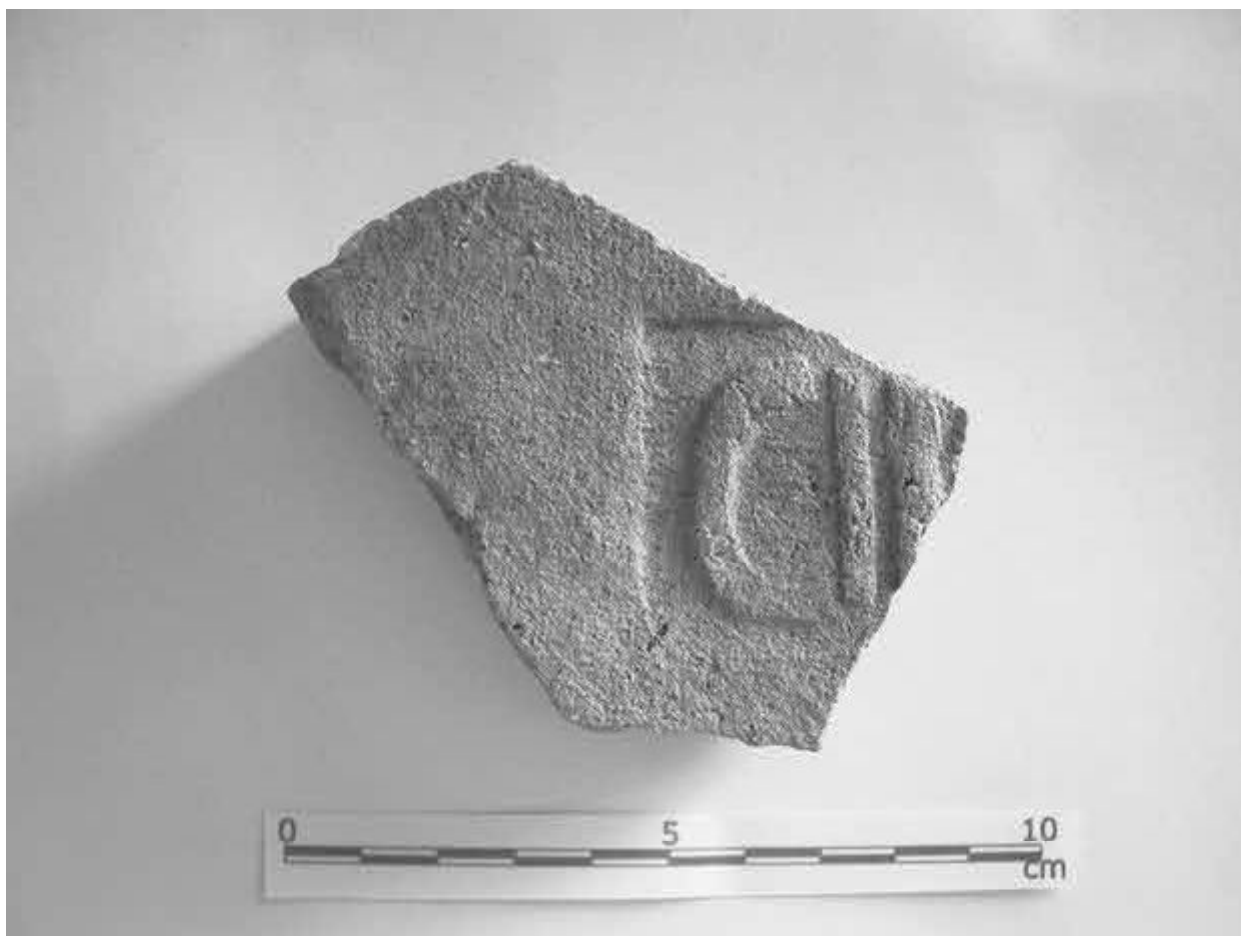

Cuartel xeral ou principia

partes desiguais respondendo a unha concepción perfectamente estudada e preconcebida aparecendo distribuídos, na metade occidental seis barracóns de tropas, é dicir seis *centurias*, o que nos están a indicar a presenza dunha cohorte de infantería reservando a outra metade, máis pequena, para un destacamento de cabalería configurando o que se coñece tecnicamente como unha *cohors quingenaria equitata* composta por tropas mixtas de infantería e cabalería quedando esta unidade da seguinte maneira: unha cohorte de infantería formada por seis centurias de oitenta soldados cada unha, fan un computo de 480 infantés, máis catro *turmae* de cabalería compostas, cada unha delas, por 32 soldados, é dicir, 128 cabaleiros, un continxente militar total de 608 soldados baixo o mando superior dun *Praefectus* a diferenza das cohortes miliarias que estaban baixo o mando dun *Tribunus*.

Quedarían por responder dúas cuestións, non de menor importancia, como serían ¿Qué unidade estaba acantonada en *Aquis Querquennis* e con que motivo? A tenor da cronoloxía que establecemos para a vida deste campamento militar con data de construción de mediados do reinado do emperador Vespasiano e data de abandono en torno ós primeiros anos do reinado do emperador Adriano a relación coa construción da *Via Nova* parece facerse evidente, xa que a primeira inauguración desta estrada se produce no ano 79-80 d.C. segundo testemuñan os miliarios dedicados ós emperadores Tito e Domiciano e a segunda e definitiva inauguración en tempos do emperador Adriano confirmada polo miliario *in capite viae* aparecido na cidade de Braga.⁸ Con respecto á unidade militar acantonada nestas terras de A Baixa Limia, nun primeiro momento críase que podería tratarse da *Cohors I Celtiberorum* por aparecer o seu *prae-*

8. Rodríguez Colmenero, A, Ferrer Sierra, S e Álvarez Asorey, R.D.- *Miliarios e outras inscricións viarias romanas do Noroeste Hispano*. Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega, 2004, p.400.

Selo da unidade militar de Aquis Querquennis. CIII

fectus, Gaius Antonius Aquilus Novaugustanus, facendo un pacto de hospitalidade cos coelernos habitantes da comarca veciña de Celanova ou da *Cohors I Galica Civium Romanorum* por aparecer nun epígrafe que se conserva na igrexa parroquial de Rairiz da Veiga a pouca distancia do complexo arqueolóxico de *Aquis Querquennis*. Pero foi na campaña de escavacións arqueolóxicas realizadas no ano 2005 cando, por primeira vez, aparece un selo de carácter militar estampado nun anaco de tella, aínda que incompleto, resulta extremadamente clarificador, podéndose apreciar con nitidez as letras CIII que veñen a complementar as sospeitas detectadas con anterioridade nun ladrillo coas mesmas letras pero esta vez feitas cos dedos no barro fresco, así pois, estamos convencidos que o destacamento militar que ocupou as instalacións de *Aquis Querquennis* foi a *Cohors III*,

unha das dez cohortes que compoñían a *Legio VII Gemina* asentada na actual cidade de León. Estas instalacións son abandonadas de modo pacífico nos primeiros anos do reinado do emperador Adriano collendo, esta unidade, novo rumbo e misión para outro destino, que segundo recentes investigacións, sería o forte de Pomet Hill en *Porolissum*, na fronteira NW da *Dacia* na actual Romanía⁹.

9. C.H. Opreanu.- *Corrigenda Porolissensia (I)*. *Cohors III la Porolissum*. *Acta Musei Porolissensis*, 35, 2013, p. 177-189. *A detachment of Legio VII Gemina Felix at Porolissum. When and why? DACIA*. *Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*, LIX, 2015, p. 299-388. Vega Avelaira, T.- *Aquae Querquennae (Porto Quintala, Ourense, España): un campamento romano en el NW de Hispania*. *EPHEMERIS NAPOCENSIS*, XXV, 2015, p. 43-81.